

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ

رَبُّكَ اللَّهُمَّ



دانشگاه علامه طباطبائی
دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته علوم قرآن و حدیث

بررسی تناسب خواتیم آیات سوره نساء و مقایسه آن با خواتیم مشابه در قرآن کریم

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محمد حسین بیات

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر صالح حسن زاده

دانشجو: ابراهیم بیدکی

تابستان ۱۳۹۱

فرم گردآوری اطلاعات پایان نامه ها
کتابخانه‌ی مرکزی دانشگاه علامه طباطبائی

عنوان: بررسی تناسب خواتیم آیات سوره نساء و مقایسه آن با خواتیم مشابه در قرآن کریم	
نویسنده/محقق: ابراهیم بیدکی	
مترجم: ندارد	
استاد راهنما: دکتر محمد حسین بیات	استاد مشاور/ استاد داور: دکتر صالح حسن زاده. دکتر فخاری
کتابنامه: دارد	واژه نامه: ندارد
نوع پایان نامه: <input type="checkbox"/> بنیادی <input type="checkbox"/> توسعه ای <input type="checkbox"/> کاربردی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	سال تحصیلی: ۹۰-۹۱
محل تحصیل: تهران نام دانشگاه: علامه طباطبائی دانشکده: ادبیات و زبانهای خارجه	
تعداد صفحات: ۲۵۲	گروه آموزشی: علوم قرآن و حدیث
کلید واژه ها به زبان فارسی: تناسب، خواتیم آیات، خواتیم مشابه، سوره نساء، قرآن کریم	
کلید واژه ها به زبان انگلیسی: Proportion. Endings of verses. Similar endings. Chapter of Women. Holly Quran	

چکیده

در اکثر انتهای آیات عبارات به ظاهر مستقلى از لحاظ مفهومی دیده می‌شود که در نگاه اول تناسب و ارتباطی را با مفاد و محتوای آیه مربوطه نشان نمی‌دهند و به نظر می‌رسد هدفی غیر از ارائه محتوای آیه را دنبال می‌کند.

لذا لازم است تا ارتباط یا عدم ارتباط خواتیم هر آیه با همان آیه مورد بررسی قرار گیرد تا چرایی این موضوع کاملاً مشخص و محرز گردد.

مقصود ما از خواتیم آیات عبارات و جملات مستقلى هستند که در انتهای بسیاری از آیات قید شده‌اند و در نگاه اول از لحاظ مفهوم و معنایی هم مستقل و بدون ارتباط با مفاد آیه به نظر می‌آیند.

در اصطلاح علوم قرآنی بحث فواصل دارای شباهتهایی با مبحث مورد نظر ما می‌باشد. لکن تعاریف ارائه شده از این علم که در ادامه به آن اشاره می‌کنیم با تعریفی که ما از خواتیم آیات داریم و هدفی که از این تحقیق دنبال می‌کنیم تفاوت دارد. لذا عنوان این تحقیق و پایان نامه به بررسی خواتیم آیات نامگذاری گردید.

نظر به گستردگی موضوع و تعدد آیات سوره نساء (۱۷۶ آیه) در خصوص خواتیم مشابه در آیات دیگر از قرآن کریم به خواتیم و عباراتی خواهیم پرداخت که کاملاً مشابه خاتمه آیه مورد بحث ما باشد. چرا که معتقدیم اندک تفاوتی در کلمات و عبارات قرآن کریم حاکی از هدفی جدید از ناحیه شارح حکیم می‌باشد. در واقع این اعتقاد وجود دارد که قرآن کریم قول و فعل بشر نیست تا به دلیل نقص در علم و دانش الفاظ در مواضع غیر خود به کار رفته باشند. بلکه هر لفظی در جایگاه خود قرار گرفته است و مفهومی ویژه را می‌رساند. طبیعی است که اندک تفاوتی (هرچند ناچیز) در هر عبارت مفهوم جدید و دیگری را در پی خواهد داشت.

از آنجا که سوره نساء دومین سوره بزرگ قرآن (بعد از سوره بقره) بود و براساس قول بیشتر مفسرین تماماً مدنی است، لذا در این تحقیق از این سوره جهت پی‌بردن به ارتباط خواتیم آیات با مفاد آن بهره برداری گردید. ضمن اینکه خواتیم آیات این سوره تقریباً یک شکل و به یک صورت است که کار تحقیق را آسان تر و نتیجه را مستدل تر می‌نماید.

صحت اطلاعات مندرج در این فرم بر اساس محتوای پایان نامه و ضوابط مندرج در فرم را گواهی می‌نمایم.

نام استاد راهنما: دکتر محمد حسین بیات

رئیس کتابخانه

سمت علمی:

نام دانشکده: ادبیات و زبانهای خارجی

۱	پیشگفتار
۳	مقدمه
۴	تعریف مساله و واژگان
۵	اهمیت موضوع
۵	ضرورت تحقیق
۶	پیشینه بحث
۷	پرسشهای تحقیق
۸	پرسشهای تحقیق فرعی
۸	اهداف تحقیق
۸	مشکلات و تنگناهای احتمالی تحقیق
۹	تناسب
۱۰	نظریاتی درباره تناسب در قرآن
۱۱	فواید علم تناسب
۱۲	فاصله
۱۶	فصلی در تناسب انتهای آیات
۲۰	بررسی عبارات انتهایی آیات سوره مبارکه نساء
۲۱	مقدمه
۲۲	آیه ۱
۲۳	آیه ۲
۲۴	آیه ۳
۲۵	آیه ۴
۲۷	آیه ۵
۲۹	آیه ۶
۳۱	آیه ۷
۳۲	آیه ۸
۳۳	آیه ۹
۳۵	آیه ۱۰
۳۵	آیه ۱۱
۳۷	آیه ۱۲
۳۸	آیه ۱۳
۳۹	آیه ۱۴
۴۲	آیه ۱۵
۴۳	آیه ۱۶
۴۴	آیه ۱۷
۴۶	آیه ۱۸

٤٨
٥٠
٥١
٥٢
٥٤
٥٦
٥٧
٦١
٦٣
٦٤
٦٤
٦٥
٦٧
٦٨
٧٠
٧١
٧٢
٧٣
٧٤
٧٦
٧٧
٧٨
٧٨
٧٩
٨١
٨٢
٨٣
٨٤
٨٧
٨٨
٨٩
٩١
٩٢
٩٣
٩٣

آیه ١٩
آیه ٢٠
آیه ٢١
آیه ٢٢
آیه ٢٣
آیه ٢٤
آیه ٢٥
آیه ٢٦
آیه ٢٧
آیه ٢٨
آیه ٢٩
آیه ٣٠
آیه ٣١
آیه ٣٢
آیه ٣٣
آیه ٣٤
آیه ٣٥
آیه ٣٦
آیه ٣٧
آیه ٣٨
آیه ٣٩
آیه ٤٠
آیه ٤١
آیه ٤٢
آیه ٤٣
آیه ٤٤
آیه ٤٥
آیه ٤٦
آیه ٤٧
آیه ٤٨
آیه ٤٩
آیه ٥٠
آیه ٥١
آیه ٥٢
آیه ٥٣

٩٤
٩٥
٩٦
٩٨
٩٨
٩٩
١٠١
١٠٢
١٠٣
١٠٣
١٠٤
١٠٦
١٠٦
١٠٧
١٠٨
١٠٨
١١٠
١١١
١١١
١١٢
١١٣
١١٥
١١٦
١١٨
١١٩
١٢١
١٢٣
١٢٥
١٢٧
١٢٨
١٢٩
١٣٠
١٣٣
١٣٥
١٣٦

آیه ٥٤
آیه ٥٥
آیه ٥٦
آیه ٥٧
آیه ٥٨
آیه ٥٩
آیه ٦٠
آیه ٦١
آیه ٦٢
آیه ٦٣
آیه ٦٤
آیه ٦٥
آیه ٦٦
آیه ٦٧
آیه ٦٨
آیه ٦٩
آیه ٧٠
آیه ٧١
آیه ٧٢
آیه ٧٣
آیه ٧٤
آیه ٧٥
آیه ٧٦
آیه ٧٧
آیه ٧٨
آیه ٧٩
آیه ٨٠
آیه ٨١
آیه ٨٢
آیه ٨٣
آیه ٨٤
آیه ٨٥
آیه ٨٦
آیه ٨٧
آیه ٨٨

١٣٧
١٣٩
١٤٠
١٤١
١٤٤
١٤٦
١٤٨
١٥٠
١٥٣
١٥٤
١٥٥
١٥٦
١٥٨
١٥٩
١٦١
١٦٢
١٦٥
١٦٦
١٦٧
١٦٨
١٦٩
١٦٩
١٧٠
١٧١
١٧٢
١٧٣
١٧٥
١٧٦
١٧٨
١٧٩
١٨٢
١٨٣
١٨٤
١٨٤
١٨٥

آیه ٨٩
آیه ٩٠
آیه ٩١
آیه ٩٢
آیه ٩٣
آیه ٩٤
آیه ٩٥
آیه ٩٦
آیه ٩٧
آیه ٩٨
آیه ٩٩
آیه ١٠٠
آیه ١٠١
آیه ١٠٢
آیه ١٠٣
آیه ١٠٤
آیه ١٠٥
آیه ١٠٦
آیه ١٠٧
آیه ١٠٨
آیه ١٠٩
آیه ١١٠
آیه ١١١
آیه ١١٢
آیه ١١٣
آیه ١١٤
آیه ١١٥
آیه ١١٦
آیه ١١٧
آیه ١١٨
آیه ١١٩
آیه ١٢٠
آیه ١٢١
آیه ١٢٢
آیه ١٢٣

۱۸۷
۱۸۸
۱۸۹
۱۹۰
۱۹۱
۱۹۲
۱۹۴
۱۹۵
۱۹۶
۱۹۸
۱۹۸
۱۹۹
۲۰۱
۲۰۳
۲۰۴
۲۰۴
۲۰۵
۲۰۶
۱۴۲
۲۰۹
۲۱۰
۲۱۱
۲۱۱
۲۱۳
۲۱۴
۲۱۵
۲۱۶
۲۱۷
۲۱۸
۲۱۹
۲۱۹
۲۲۰
۲۲۱
۲۲۲
۲۲۳

آیه ۱۲۴
آیه ۱۲۵
آیه ۱۲۶
آیه ۱۲۷
آیه ۱۲۸
آیه ۱۲۹
آیه ۱۳۰
آیه ۱۳۱
آیه ۱۳۲
آیه ۱۳۳
آیه ۱۳۴
آیه ۱۳۵
آیه ۱۳۶
آیه ۱۳۷
آیه ۱۳۸
آیه ۱۳۹
آیه ۱۴۰
آیه ۱۴۱
آیه ۱۴۲
آیه ۱۴۳
آیه ۱۴۴
آیه ۱۴۵
آیه ۱۴۶
آیه ۱۴۷
آیه ۱۴۸
آیه ۱۴۹
آیه ۱۵۰
آیه ۱۵۱
آیه ۱۵۲
آیه ۱۵۳
آیه ۱۵۴
آیه ۱۵۵
آیه ۱۵۶
آیه ۱۵۷
آیه ۱۵۸

۲۲۵
۲۲۶
۲۲۷
۲۲۸
۲۲۹
۲۳۰
۲۳۲
۲۳۳
۲۳۴
۲۳۴
۲۳۵
۲۳۶
۲۳۷
۲۴۰
۲۴۱
۲۴۲
۲۴۳
۲۴۴
۲۴۸
۲۵۰

آیه ۱۵۹
آیه ۱۶۰
آیه ۱۶۱
آیه ۱۶۲
آیه ۱۶۳
آیه ۱۶۴
آیه ۱۶۵
آیه ۱۶۶
آیه ۱۶۷
آیه ۱۶۸
آیه ۱۶۹
آیه ۱۷۰
آیه ۱۷۱
آیه ۱۷۲
آیه ۱۷۳
آیه ۱۷۴
آیه ۱۷۵
آیه ۱۷۶
نتیجه گیری
منابع و ماخذ

پیشگفتار

كِتَابُ أَحْكَمَتِ آيَاتِهِ ثُمَّ فَضِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ. لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهِ
تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ.

قرآن کریم کتاب جاویدان آخرین فرستاده الهی است که به اراده خداوند متعال، از لوح محفوظ به وسیله روح الامین بر قلب محفوظ رسول امین فرود آمد و در قالب کلمات و آیات به صورت مکتوب درآمد. از همان ساعات و روزهای آغازین نزول، مشخص گردید که این صحیفه رحمت الهی با عبارات و الفاظ بشری تفاوت بسیار دارد. مسئله‌ای که حتی لجوج‌ترین معاندان این معجزه روشن الهی، چاره‌ای جز اعتراف بدین مسئله نداشتند.

این اقیانوس بیکران علم و دانش، همچنان پس از گذشت اعصار و قرنهای مختلف در زوایای بسیاری نیاز به کشف و بررسی بیشتر دارد. در حقیقت هر آنچه در خصوص بررسی مسائل مختلف این کتاب عظیم صورت می‌گیرد، باز راه‌های بیشتر و زوایایی دیگر جهت بررسی و تحقیق در پیش روی افراد قرار می‌گیرد. یکی از این مسائل و در حقیقت شگفتیه‌های خاص قرآن کریم بحث نظم و نثر الفاظ و عبارات آن است. موردی که می‌توان گفت به جرات در هیچ کتاب آسمانی دیگر (حتی کتب آسمانی پیامبران پیشین) دیده نمی‌شود. اذعان و اعتراف دانشمندان بی‌طرف یا معاند حتی افراد دارای سطح سواد و معلومات کم در خصوص این زیبایی و نظم مصداق سخن ماست. بارها در تاریخ دیده یا شنیده شده است که برخی از افراد بلافاصله پس از شنیدن آیات قرآن حتی بدون اینکه متوجه مفهوم آن شوند نسبت به حقانیت آن اعتراف و در بسیاری از موارد به آیین روح بخش اسلام ایمان آورده‌اند.

حکایت شده که اعرابی شنید که قاری می‌خواند: "فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ" (بقره/ ۲۰۹) «فاعلموا أن الله غفور رحيم». او با اینکه قرآن نخوانده بود گفت:

اگر این کلام خدا باشد چنین نمی‌گویند، [شخصی بر آن دو گذشت پس گفت: این آیه را چگونه می‌خوانی؟ جواب داد: "فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ" پس گفت: همین شایسته است]، حکیم است که آموزش را هنگام لغزش یاد نمی‌کند؛ زیرا که فریب دادن می‌باشد.

مشاهده می‌شود که حتی فردی که تابحال قرآن را نخوانده برپایه همین نظم و انضباط در خصوص آیات آن پیش‌بینی درستی را انجام داده است.

در حقیقت کتابی که علیرغم داشتن ۶۲۳۶ عبارت (ایه) و قرار گرفتن در چندین صفحه به تمامی نیازهای بشری پاسخ می‌دهد قطعا کتابی است که سخنی بی‌پهلو و لغو در آن نخواهد بود و هر سخن هم در جایگاه خود قرار خواهد داشت.

به دلیل همین موضوع می‌طلبید که در خصوص تک‌تک عبارات و جملات این کتاب عظیم تحقیق و بررسی بیشتری صورت پذیرد. و از بررسی بدون دقت و بی‌هدف در خصوص آن پرهیز شود.

در راستای همین موضوع در این پژوهش در نظر داریم در درجه اول به بررسی تناسب خواتیم آیات سوره نساء با مفاد آیه مربوطه بپردازیم و در قدم بعدی خواتیم آیات این سوره را با خواتیم مشابه در قرآن کریم مقایسه نماییم تا به شباهت‌ها و تناسب آیات مربوطه دست پیدا کنیم، و ببینیم چه شباهت و ارتباطی میان آیاتی وجود دارد که دارای خواتیم کاملاً مشابه با هم هستند؟

این تحقیق شامل مقدمه در یک گفتار و دو فصل و اصل رساله در یک گفتار که شامل ۱۷۶ آیه سوره مبارکه نساء و در انتها نتیجه‌گیری از مباحث مطرح شده می‌باشد.

در فصل اول مقدمه به مسائلی چون تعریف مساله و واژگان، اهمیت موضوع، ضرورت تحقیق، پیشینه بحث، سؤال تحقیق، فرضیه و می‌پردازیم.

در فصل دوم مقدمه به بررسی معانی و مفاهیم تناسب می‌پردازیم و از آنجا که ارتباطی بین خواتیم و علم فواصل آیات وجود دارد بحثی در خصوص فواصل آیات هم خواهیم داشت. و نهایتاً در فصل اصلی تحقیق به بررسی خواتیم آیات سوره نساء خواهیم پرداخت. در انتهای بحث هم تلاش خواهیم کرد تا نتیجه مباحث مطرح شده را به صورت مستدل و روشن بیان نماییم.

در پایان بر خود فرض می‌دانم از الطاف بی‌شائبه کلیه کسانی که به هر طریقی به این حقیر از بدوخلقت تاکنون، یاری رسانده و مرا در این مسیر قرار داده و تا به امروز مدد رساندند، تشکر نمایم.

همچنین از راهنمایی و مساعدت اساتید محترم جناب آقای دکتر بیات که به عنوان راهنما متحمل زحمات بسیاری شدند، و جناب آقای دکتر حسن زاده که به عنوان مشاور بنده را از نظرات نافع خود بهره‌مند نمودند کمال سپاس و امتنان را دارم.

امید است این قدم ناچیز در راه فهم کلام وحی نافع افتد و مقدمه قدمهای بعدی در این مسیر باشد.

إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ (هود/۸۸)

مقدمه

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (نساء/۸۲)

چرا در یکایک آیه‌های این قرآن دقت نمی‌کنند با اینکه اگر از ناحیه غیر خدا بود، اختلاف فراوان در آن می‌یافتند.

بحث تناسب آیات و سور قرآن و ارتباط میان آیات قرآن با یکدیگر از دیرباز مورد دقت دانشمندان علوم اسلامی قرار گرفت و هر فردی به فراخور حال خود و با عنایت به ظرفیت و توان علمی خود سعی در کشف این ارتباط و تناسب داشته است.

البته در این رابطه آنچه بیشتر توجه دانشمندان و علمای علوم قرآنی را به خود جلب نمود بحث ارتباط میان آیات کنار هم در یک نگاه و در نگاه بعدی بحث ارتباط میان آیات یک سوره مطرح شده است.

در حقیقت دانشمندان توجه خود را معطوف به این مطلب نموده‌اند که آیاتی که در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند چه تناسبی با هم دارند یا اینکه آیاتی که در یک سوره قرار گرفته‌اند آیا با هم مرتبط هستند یا خیر. یا اینکه به چه دلیل در یک سوره تعدادی از آیات در کنار هم قرار گرفته‌اند. آیا هدف خاصی دنبال می‌شده است یا اینکه این آیات صرفاً به دلیل دستور شارع مقدس در کنار هم قرار گرفته‌اند.

(به نظر ما) این دقت و توجه بیش از حد به بحث تناسب و ارتباط آیات ظاهراً مانع از عنایت به شاخه‌های دیگر تناسب در قرآن کریم گردیده است.

در واقع به نظر می‌رسد علمای علوم قرآنی و مفسرین نیازی به پرداختن به جنبه‌های دیگر تناسب و ارتباط در قرآن کریم را حس نکرده‌اند. حال آنکه سایر جنبه‌های تناسب و ارتباط در قرآن کریم هم دارای اهمیت است و پرداختن به این مباحث باعث روشن شدن بسیاری از زوایای ناپیدای این کتاب الهی بر انسان می‌گردد.

آنچه که در این میان کاملاً مشخص و محرز است این است که قرآن کریم از جانب خالق حکیم صادر شده است و مشخص است که حکیم یعنی موجودی که کاری را از روی تشخیص و مصلحت انجام می‌دهد. طبیعی است که وقتی این قضیه را بپذیریم به تک تک افعال صادر شده از آن خالق حکیم (که یکی از آن افعال صدور قرآن کریم می‌باشد) به دیدی دیگر نگاه خواهیم کرد.

چرا که بر پایه این اعتقاد در قرآن کریم هر کلمه بلکه هر حرف بر پایه مصلحت و تشخیصی در جایگاه و موضع خود قرار گرفته است. و طبیعی است که جایگاه دیگری برای آن کلمه و حرف نمی‌توان متصور شد. در این صورت مطمئناً هدف شارع مقدس از آوردن آن کلمه یا حرف تامین نخواهد شد.

بر این اساس بررسی خواتیم آیات قرآن کریم از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. خواتیمی که برخی از آنها شاید در نگاه اول عبارات کاملاً مستقل و یا بعضاً متضادی از مفاد آیه به نظر برسند. مطمئناً عبارات پایانی آیه به تنهایی، حاوی نکات بسیاری در خصوص مفاد آیه و روح حاکم بر آن هستند که به فهم بهتر مسئله و روشن شدن زوایای احیاناً پنهان آیه کمک شایانی می‌نمایند.

تعریف مساله و واژگان:

در اکثر انتهای آیات عبارات به ظاهر مستقلى از لحاظ مفهومی دیده می‌شود که در نگاه اول تناسب و ارتباطی را با مفاد و محتوای آیه مربوطه نشان نمی‌دهند و به نظر می‌رسد هدفی غیر از ارائه محتوای آیه را دنبال می‌کند.

به طور مثال عبارت "وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا" در آیه ۱۷ از سوره مبارکه نساء که در نگاه اول از لحاظ مفهوم کاملاً مستقل از مفاد آیه به نظر می‌رسد. ایه ذکر شده در ذیل عنوان می‌شود:

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ كَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

(پذیرش توبه از سوی خدا، تنها برای کسانی است که کار بدی را از روی جهالت انجام می‌دهند، سپس زود توبه می‌کنند. خداوند، توبه چنین اشخاصی را می‌پذیرد و خدا دانا و حکیم است)

لذا لازم است تا ارتباط یا عدم ارتباط خواتیم هر آیه با همان آیه مورد بررسی قرار گیرد تا چرایی این موضوع کاملاً مشخص و محرز گردد.

همانگونه که عنوان نمودیم مقصود ما از خواتیم آیات عبارات و جملات مستقلى هستند که در انتهای بسیاری از آیات قید شده‌اند و در نگاه اول از لحاظ مفهوم و معنایی هم مستقل و بدون ارتباط با مفاد آیه به نظر می‌آیند.

در اصطلاح علوم قرآنی بحث فواصل دارای شباهتهایی با مبحث مورد نظر ما می‌باشد. لکن تعریف ارائه شده از این علم که در ادامه به آن اشاره می‌کنیم با تعریفی که ما از خواتیم آیات داریم و هدفی که از این تحقیق دنبال می‌کنیم تفاوت دارد. لذا عنوان این تحقیق و پایان نامه به بررسی خواتیم آیات نامگذاری گردید.

نظر به گستردگی موضوع و تعدد آیات سوره نساء (۱۷۶ آیه) در خصوص خواتیم مشابه در آیات دیگر از قرآن کریم به خواتیم و عباراتی خواهیم پرداخت که کاملاً مشابه خاتمه آیه مورد بحث ما باشد. چرا که معتقدیم اندک تفاوتی در کلمات و عبارات قرآن کریم حاکی از هدفی جدید از ناحیه شارع حکیم می‌باشد. در واقع این اعتقاد وجود دارد که قرآن کریم قول و فعل بشر نیست تا به دلیل نقص در علم و دانش الفاظ در مواضع غیر خود به کار رفته باشند. بلکه هر لفظی در جایگاه خود قرار گرفته است و مفهومی ویژه را می‌رساند. طبیعی است که اندک تفاوتی (هرچند ناچیز) در هر عبارت مفهوم جدید و دیگری را در پی خواهد داشت.

از آنجا که سوره نساء دومین سوره بزرگ قرآن (بعد از سوره بقره) بود و براساس قول بیشتر مفسرین تماماً مدنی است، لذا در این تحقیق از این سوره جهت پی‌بردن به ارتباط خواتیم آیات با مفاد آن بهره برداری گردید. ضمن اینکه خواتیم آیات این سوره تقریباً یک شکل و به یک صورت است که کار تحقیق را آسان تر و نتیجه را مستدل تر می‌نماید.

اهمیت موضوع:

این مسئله کاملاً مشخص و محرز است که برای درک مفاهیم یک متن باید به تمام اجزاء و عبارات آن متن دقت کرد.

در واقع جهت دستیابی به مفهوم و خواسته یک متن باید علاوه بر درک تمامی اجزای آن متن نسبت به برقراری ارتباط منطقی بین تمامی جملات ارائه شده اقدام تا درک صحیحی از خواسته متن مورد نظر حاصل گردد.

طبیعی است که توجه به جملات متن مورد نظر به تنهایی و بدون در نظر گرفتن ارتباط آنها خواسته متکلم را عملی نمی‌سازد و چه بسا درک دیگری را برای مخاطب حاصل سازد.

به طور مثال دو جمله عبارت ذیل:

راننده‌ای از مقررات تخلف نمود. پلیس در صحنه حضور داشت.

این دو جمله در نگاه اول از لحاظ مفهومی کاملاً مستقل به نظر می‌رسند. لکن هنگامی که به دنبال ارتباط معنایی دو جمله فوق باشیم به خواست متکلم از بیان این دو جمله دست پیدا می‌کنیم. متکلم در این دو جمله این اراده را داشته تا بیان نماید که پلیس، تخلف راننده متخلف را ثبت نمود. چیزی که در نگاه اول از مفهوم این دو عبارت (در صورتی که به تنهایی معنا شوند) حاصل نمی‌شود.

در خصوص عبارات مطرح شده در ذیل هر یک از آیات خصوصاً عبارات انتهایی آیات (خواتیم) هم بحث بدین صورت است. در صورتی که بخواهیم به درک صحیحی از مفهوم آیات برسیم ناگزیر خواهیم بود تا نسبت به چگونگی ارتباط عبارات به ظاهر مستقل آیه به نتیجه رسیده سپس در خصوص مفهوم و مفاد آیه اظهار نظر نماییم.

ضرورت تحقیق:

همانگونه که در مبحث قبلی عنوان نمودیم لازم است برای دست یابی به مفهوم اصلی یک عبارت کلیه جملات آن عبارت مورد بررسی دقیق قرار گیرد و در کنار این موضوع اهتمام ویژه به ارتباط و به هم پیوستگی عبارات صورت پذیرد.

در خصوص تک تک آیات قرآن هم این مطلب کاملاً صادق است. در صورتیکه برای دست یابی به مفهوم یک آیه و هدف قانونگذار حکیم، به بررسی تک تک جملات آیه بدون توجه به روح به هم پیوسته عبارات نماییم به مفهوم کاملی از آن آیه دست نخواهیم یافت.

متأسفانه آنگونه که ما مشاهده نمودیم در خصوص چگونگی ترجمه و تفسیر آیات قرآن این نقیصه کاملاً وجود دارد. قریب به اکثر مترجمین در خصوص ترجمه آیات به هیچ وجه به ارتباط عبارات انتهایی آیه با مفاد آیه توجه ننموده‌اند و صرفاً در خصوص این عبارات انتهایی به ترجمه تحت‌اللفظی و ساده آن بسنده کرده‌اند.

این مطلب حتی در برخی از تفاسیر هم دیده می‌شود. برخی از مفسرین در تفسیر آیات، هنگامی که به این خواتیم رسیده‌اند صرفاً به بیان مفهوم آن پرداخته و هیچ اشاره‌ای به چرایی موضع و مکان این عبارات نداشته‌اند.

حتی آن دسته از مفسرین که در برخی از خواتیم بدین نکته اشاره نموده‌اند، این مطلب را در تمامی خواتیم آیات بسط نداده و به نظر می‌رسد در این خصوص کاملاً سلیقه‌ای اقدام نموده‌اند. در این خصوص تفاسیری همچون تفسیر المیزان، تفسیر نمونه، تفسیر روشن و تفسیر آسان بیشترین سهم را در بیان ارتباط خواتیم آیات با مفاد آیات داشته‌اند.

در خصوص قسمت دوم این تحقیق یعنی مقایسه با خواتیم مشابه در قرآن کریم اوضاع از این هم بدتر است. آنگونه که ما بررسی نمودیم هیچ کتاب، بلکه هیچ مقاله و متاسفانه بلکه در هیچ تفسیری ذیل حتی یک آیه بدین موضوع پرداخته نشده است. با اینکه به نظر می‌رسید در این خصوص این مطلب باید حداقل سؤالی را در ذهن مفسرین ایجاد می‌کرد.

خواتیمی که در کل آیات قرآن کریم فقط دوبار به کار رفته است، آیا نمی‌تواند ارتباط معناداری را بین آن دو آیه به ما نشان دهد؟!!

به طور مثال چرا خداوند متعال در انتهای برخی از آیات که از قضا مفهوم یکسانی دارند، از عبارت عذاب مهین استفاده می‌کند و چرا قرآن کریم در این خصوص از عبارت عذاب عظیم و الیم بهره نبرده است؟ مطمئناً نمی‌توان قائل شد که این عبارات با هم فرقی ندارند و صرفاً به دلیل زیبایی به جای هم به کار رفته‌اند!! اینها و دهها نکته و سوال دیگر ما را بر آن داشت تا در این فرصت در حد بضاعت و توان خود سعی در پیدا نمودن چرایی مسئله داشته باشیم.

مطمئناً قدمی که در این راه برداشته شد، حرکتی بسیار کوچک و لرزان بوده و به روشن شدن کامل موضوع منتهی نخواهد شد.

امید است این تحقیق سرآغاز پژوهش‌های کاملتر و دقیق‌تر در آینده نزدیک شود تا ما مشمول شکایت رسول بزرگوار اسلام به درگاه خداوند متعال نشویم، آنجا که به خداوند متعال عرضه می‌دارد:

وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا (فرقان/۳۰)

در آن روز رسول (به شکوه از امت در پیشگاه رب العزه) عرض کند:
بارالها (تو آگاهی که) امت من این قرآن را به کلی متروک و رها کردند.

پیشینه بحث:

همان گونه که سیوطی می‌نویسد: (علم مناسبت فنی ارزنده است و مفسرین به خاطر دقتی که در آن هست، کمتر به آن اهتمام ورزیده‌اند). (ترجمه الاتقان فی علوم القرآن. ج دوم صفحه ۳۴۱)
نخستین کسی که به علم تناسب و روابط آیات پرداخته شیخ ابو بکر نیشابوری است که در شرع و ادبیات اطلاعات و معلومات وسیع داشت و در درس تفسیر، روابط و تناسب آیات را مورد بحث قرار می‌داد و بر علمای بغداد، به خاطر اینکه علم تناسب و روابط آیات را نمی‌دانستند، عیب می‌گرفت (همان)

از مفسران قدیم فخر رازی در تفسیر مفاتیح الغیب، برهان الدین ابراهیم عمر بقاعی (۸۰۹-۸۵۵ ه) در کتاب نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور، ابو اسحاق احمد بن ابراهیم ثعلبی (۴۲۷ ه) در الکشف و البیان عن تفسیر القرآن، ابو بکر ابن العربی در احکام القرآن و سراج المریدین، ابو اسحاق شاطبی، شیخ طوسی در التبیان، طبرسی در مجمع البیان تحت عنوان «النظم» و ابی السعود در تفسیر ارشاد العقل السلیم الی مزایا القرآن الکریم، و از مفسران جدید شیخ محمد عبده در تفسیر القرآن الحکیم، شیخ محمود شلتوت در تفسیر القرآن الکریم و الی القرآن الکریم، سید قطب در تفسیر فی ظلال القرآن، دکتر محمد عبد الله دراز در مدخل الی القرآن الکریم و النبأ العظیم، محمد محمود حجازی در الوحدة الموضوعیة فی القرآن الکریم و سعید الحوی در الاساس، قرآن را بر مبنای همبستگی آیات تفسیر کرده‌اند. (همان)

اما باید دقت داشت این مفسرین صرفاً در خصوص تناسب و ارتباط آیات با همدیگر به بحث و بررسی پرداخته‌اند. و در خصوص ارتباط عبارات ذکر شده در آیات خصوصاً ارتباط خواتیم آیات با مفاد آن، کمتر بحث و بررسی صورت گرفته است. و تنها چیزی که در این خصوص مشاهده می‌شود بحث‌های پراکنده در تفاسیر حول خواتیم آیات مربوطه می‌باشد.

البته در زمینه منابع و بحث فواصل آیات، کارهای نسبتاً خوبی صورت گرفته است. برخی از نویسندگان به اهمیت این موضوع کاملاً پی‌برده‌اند اما تحقیق مستدل و مفصلی در خصوص ارتباط خواتیم هر آیه با مفاد آن صورت نگرفته است.

در خصوص تعاریف و بحث فواصل آیات کتب و تحقیقاتی صورت گرفته، یا اینکه برخی از محققین قسمتی از کتاب خود را جهت علوم فواصل اختصاص داده‌اند. از جمله:

- کتاب احکام الراء فی احکام الای تالیف شیخ شمس الدین بن الصائغ
- کتاب الفاصله فی القرآن تالیف محمد الحسنای
- کتاب اعجاز القرآن در نظر اهل بیت عصمت (ع) و بیست نفر از علمای بزرگ اسلام تالیف سید رضا مودب

- کتاب بلاغت و فواصل قرآن تالیف جواد طاهر خانی
 - کتاب التمهید فی علوم القرآن تالیف محمد هادی معرفت
 - کتاب تناسب آیات تالیف محمد هادی معرفت / عزت الله مولایی نیا همدانی
 - الاتقان فی علوم القرآن تالیف جلال الدین سیوطی
- اما همانگونه که گفته شد هیچ کتاب و مقاله‌ای در خصوص موضوع این پایان نامه تالیف نشده است و مطالب صرفاً به صورت پراکنده در برخی از تفاسیر مورد اشاره قرار گرفته است.

پرسشهای تحقیق: (اصلی)

- آیا رابطه‌ای بین عبارات پایانی آیات در سور قرآنی با مفاد و موضوع کلی آیه وجود دارد؟
- آیا عبارات پایانی مشابه در آیات و سوره‌های مختلف با هم در ارتباط هستند؟

پرسشهای تحقیق: (فرعی)

- عبارات پایانی آیات هر سوره با هم در ارتباط هستند. به بیان دیگر عبارات پایانی آیات هر سوره به چه شیوه‌ای در کنار هم قرار گرفته‌اند.

اهداف تحقیق:

بیان و کشف رابطه بین خواتیم آیات و مفاد آیات که از این طریق اعجاز و نظم قرآن کریم ثابت می‌گردد. (یکی از راه‌های اثبات اعجاز و نظم قرآن). همچنین در صورتی که تناسب بین خواتیم آیات محرز گردد، در رابطه با حفظ قرآن اقدام موثری انجام شده است و این مسئله کمک حال حفاظ خواهد بود.

مشکلات و تنگناهای احتمالی تحقیق:

کوتاه سخن، همانگونه که در بخش‌های قبلی ذکر شد و آنگونه که ما بررسی نمودیم این کار برای اولین بار است که در حال انجام می‌باشد و قبلاً هیچ مقاله، کتاب یا ... در این زمینه به رشته تحریر در نیامده است. تنها برخی از مفسرین ذیل برخی از آیات به ارتباط و تناسب عبارت انتهایی آیه با مفاد آن اشاره نمودند. متأسفانه در خصوص قسمت دوم عنوان این پایان نامه یعنی مقایسه خواتیم آیات با خواتیم مشابه در قرآن کریم همین مقدار اندک هم انجام نشده است و این مشکلات تحقیق را دوچندان نمود. به همین دلیل و از آنجایی که تحقیق پیش‌رو قدم اول در این مجموعه و راه محسوب می‌شود، قطعاً نقایصی را به همراه خواهد داشت. امید که در قدم‌های بعدی که افراد دیگر بر می‌دارند این نقایص حذف و نتایج بهتری حاصل گردد.

تناسب

تعریف تناسب:

معانی لغوی و اصطلاحی "تناسب"

"تناسب" یا "مناسبت" در لغت به معنی هم شکلی و نزدیک به هم بودن است. (قاموس قرآن، ج ۷، ص: ۵۱)
نویسنده دیگری می‌نویسد: «النون و السین و الباء کلمه واحده قیاسها اتصال شی بشی» ماده نسب در ریشه لغوی خود یک اصل بیشتر ندارد که پیوند داشتن چیزی با چیز دیگر معنی میدهد و این معنی در تمامی مشتقات خود جاری است. (مجمع البحرین، ج ۲، ص: ۱۷۰)
بدر الدین زرکشی می‌نویسد:

المناسبة فی اللغة: المقاربة و فلان یناسب فلانا ای یقرب منه و یشاکله و منه النسیب: الذی هو القریب المتصل: کالآخرین و ابن العم و نحوه (البرهان فی علوم القرآن، ج ۱ ص ۶۱).
"مناسبت" در لغت یعنی نزدیک به هم بودن و فلان چیز با فلان مناسب است، یعنی بدان نزدیک است و همانند آن. واژه "نسیب" نیز از همین ریشه است که همان خویشاوند نزدیک می‌باشد، مانند: دو برادر یا پسر عموها و جز آن.

در کتاب "الاتقان فی علوم القرآن" نیز چنین آمده است:

المناسبة فی اللغة المشاکلة و المقاربة و مرجعها فی الآیات و نحوها الی معنی رابط بینها عام او خاص، عقلی او حسی او خیالی او غیر ذلک من انواع العلاقات او التلازم الذهنی کالسبب و المسبب و العلة و المعلول و النظیرین و الضدین و نحوه (الاتقان فی علوم القرآن، ج ۲، ص ۱۰۸).
"مناسبت" در لغت به معنی همگونی و نزدیک به هم بودن است و در آیات و مانند آنها به معنایی بر می‌گردد که میانشان ربط ایجاد می‌کند. این رابط یا عام است یا خاص، عقلی است یا حسی یا تلازم ذهنی، مانند: سبب و مسبب، علت و معلول، نظایر، اضداد و چیزهای دیگری از این قبیل.

همچنین برهان الدین عمر بقاعی در کتاب "نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور" نوشته است:

علم مناسبات القرآن علم تعرف منه علل ترتیب اجزائه و هو سر البلاغة لا دانه الی تحقیق مطابقة المعانی لما اقتضاه من الحال و تتوقف الاجادة فيه على معرفة مقصود السورة المطلوب ذلك فيها و يفيد ذلك معرفة المقصود من جميع جملها فلذلك كان هذا العلم في غاية النفاسة و كانت نسبته من علم التفسير نسبة علم البيان من النحو (نظم الدرر فی تناسب الآیات و السور (مجلس دائرة المعارف العثمانية - حیدرآباد هند - ۱۳۸۹ هـ. ق) ج ۱، ص ۶ مقدمه)
علم مناسبات قرآن دانشی است که بدان وسیله، علل چگونگی ترتیب یافتن اجزای قرآن باز شناخته می‌شوند. همین علتهاست که گویای اسرار بلاغی قرآن در همساز آمدن معانی آن با حال مخاطبان بشمار می‌روند. مهارت در این رشته نیز بدان وابسته است که مقاصد کلی سوره‌ها - که به شناخت اهداف یکایک جمله‌های قرآنی می‌انجامد - شناسایی گردند.

بر این اساس، علم مناسبات در نهایت درجه ظرافت قرار دارد و خویشاوندی و رابطه آن با دانش تفسیر همچون رابطه‌ای است که میان علم "بیان" و علم "نحو" وجود دارد.

نظریاتی درباره تناسب در قرآن:

بحث راجع به نظم و نوع گرد آمدن مطالب قرآنی در کنار هم و انسجام یا ناهماهنگی آنها را باید از جمله مسایلی شمرد که دانشمندان اسلامی از دیر باز مد نظر قرار داده‌اند. نظریه پردازان مسلمان هر چند عموماً اعجاز قرآن را قطعی و مسلم انگاشته اما گاه در وجوه اعجاز با هم اختلاف پیدا کرده‌اند. عده‌ای از آنان که اکثریت قاطعشان را تشکیل می‌دهند اصلی‌ترین عنصری را که معجزه بودن قرآن را به بار آورده است، سبک بیانی خاص این کتاب آسمانی می‌دانند و در عین حال، برخی دیگر همچون نظام معتزلی (م ۲۲۱ هـ. ق) درست در مقابل نظریه بالا پنداشته‌اند:

اعجاز قرآن (صرفاً) در پشت غیب گوییهای آن نهفته است و نظم و تألیف آن در دسترس بشر قرار دارد، اما اراده خداوندی آدمی را از دست زدن به گردآوری سخنانی همانند با آن باز داشته است. (النظم القرآنی فی کشف الزمخشری (دار النهضة - مصر - بدون تاریخ) ص ۶).

نا گفته پیداست که این داوری که همان "قول به صرفه" در اعجاز است، معجزه بیانی کتاب محمد (ص) را بکلی از جنبه تألیفی مردود دانسته است.

("صرفه" در لغت یعنی منصرف کردن و برگردانیدن و در بحث اعجاز قرآن، یکی از وجوهی است که برخی از دانشمندان در وجه اعجاز بدان معتقد شده‌اند. نظام معتزلی نخستین عالمی است که رأی به صرفه را اظهار داشته است. در میان علمای شیعه امامیه نیز این قول عمدتاً به سید مرتضی منسوب است که در اثبات اعجاز قرآن از طریق صرفه پافشاری کرده است. قاتلان به صرفه معتقدند: «قرآن کریم با فصاحت و بلاغت بالایی که دارد در حد اعجاز نیست و فصحا و بلغا قدرت [آوردن] نظیر آن را دارند، لکن خداوند سبحان با ایجاد مانع اراده را از آنان سلب نموده است و یا معلومات و تخصصهایی را که داشتند از آنان گرفته است).

همین نگرش باعث شده است که ملحدان و معاندان در کیفیت نظم قرآن طعن وارد سازند و پراکنده گوییهای ظاهری قرآن را که در اکثر مواقع از عدم دریافت معنای اصیل و باریک آیات، ناشی شده است، همچون دلیلی بر عدم اصالت آن علم کنند.

عز الدین بن عبد السلام معتقد است:

"المناسبة علم حسن و لكن يشترط في حسن ارتباط الكلام ان يقع في امر متحد مرتبط اوله بآخره فان وقع على اسباب مختلفة لم يشترط فيه ارتباط احد هما بالآخر و من ربط ذلك فهو متكلف بما لا يقدر عليه الا بربط ركيك يصاب عنه حسن الحديث فضلا عن احسنه فان القرآن نزل في نيف و عشرين سنة في احكام مختلفة و اسباب مختلفة و ما كان كذلك لا يتأتى ربط بعضه ببعض. (البرهان في علوم القرآن، ج ۱، ص ۶۳ و نیز: الاتقان في علوم القرآن، ج ۲ ص ۱۰۸ و نیز: نظم الدرر في تناسب الآيات و السور ج ۱، ص ۷ مقدمه)